

SZABADSÁGHARC ÉS KAKAÓKÚRA a téli TEK-tábor tanulságai

"Hazánkban rendszerváltás zajlik. Magunk mögött nagyunk 40 sötét évet, és végre szabadon, demokratikusan megteremthetjük a modern és európai Magyarországot." A Híradó utáni öt-ötperces politikai klipek sokasága visszhangozta az ilyen és hasonló propagandisztikus szövegeket. Ezeknél elméletileg megalapozottabb, a történeti tényekhez hű, korrekt és árnyalt műelemzés és jövőképek felvázolása céljából hagytuk el egy hétre a fővárost, és utaztunk el a Vértes lábánál fekvő Gántra, hogy e kis falu nyugalmaát kihasználva intenzifikáljuk a szakkollégiumi tevékenységet, annak szakmai és közösségi oldalát egyaránt. Hat meghívott előadó volt segítségünkre. Gombár Csaba Szabad-e az értelmiség? címmel, Bozzai Rita Magyarország eladósodásáról, Ágh Attila Az államszocializmus tündöklése és bukása címmel, Radnóti Éva Hoch Róberttal közösen írott könyvükről, Chikán Attila a 68-as reform és a nagyvállalatok problémájáról, Papp Zsolt pedig A nyilvánosság szerkezetváltozása címmel tartott előadást. Elszakadva a kronológiai sorrendtől az elhangzottak tartalmi összegzése a következő.

Az ominózus négy évtized a nyilvánosság szabadságharcaként értelmezhető – mondta Papp Zsolt, aki a nyilvánosságot Habermas nyomán két oldalról definiálta. Egyrészt társadalmi területként, ahol a vitákhoz kivétel nélkül mindenki hozzáférhet. Másrészt a témák korlátolatlansága felől, vagyis hogy nincsenek tabuk, a viták nincsenek behatárolva: Látni kell azt, hogy tökéletes nyilvánosság még nem létezett, hiszen – ahogy arra Marx máig érvényesen rámutatott: – a klasszikus polgári nyilvánosság a jómódú, tehetős, művelt polgár nyilvánossága, melyre a vagyoni, műveltségi és tájékozódási monopóliumokon kívül maradók nem tudnak részt venni. Ez azért van, mert a nyilvánosság már eredendően a polgári társadalom és politikai állam elválásának terméke, s ez a struktúra már eleve feltételezi a társadalom olyan tagjainak jelenlétét, akik a munkafolyamatban elfoglalt helyüknél fogva nem képesek uralkodni saját viszonyaik fölött, de még csak átlátni sem tudják azokat. Az ominózus négy évtized kezdetén, az ötvenes években azonban a szűk vezető elit kivételével mindenki ki volt zárva a nyilvánosságból, mely mint "rezervátum" létezett. Ettől, vagyis a közügyekkel való foglalkozástól a társadalom különböző csoportjait a címkézések, az elrettentő és elidegenítő minősítések voltak hivatottak távol tartani. Így lett az értelmiség – mely 1983-ig szinte kizárólag negatív összefüggésekben: szerepelt a sajtóban – "ingadozó, habozó, Janus-arcú, régi uralkodó osztályok szekértolója". A munkás pedig bármit csinált, munkás-arisztokrata, vándormadár vagy lumpenproletár, s így azonnal másodrendű állampolgár lett. Az ötvenes éveket a "téma nélküliség" jellemezte. A hatvanas években a változások tagadhatatlanok: a nyilvánosság határai

"kirojtosodnak" – bár ez a bizonytalanságot nem csökkenti. A magyar fejlődés sajátossága ugyanis az, hogy a vezetés – Gombár Csaba hasonlatával: – harmonikázni tud a nyilvánossággal: hol több, hol kevesebb témának és résztvevőnek enged teret. Búvópatakként kulturális fórumok (filmek, regények, művészeti folyóiratok) veszik át a politikai funkciókat. A hiányos legitimitású hatalom – Kéri László kifejezésével: – liturgikus nyilvánosságot teremt: a maga teremtette társadalmi szervezetekkel konzultál a közügyekről.

(Ha a tisztelt olvasó valóban át kívánja venni a tábor életritmusát, itt most tartson pár perc szünetet, reggeli gyanánt fogyasszon el egy zacskó kakaót egy kiflivel, esetleg szívjon el egy cigarettát! S most folytassuk!)

A hatvanas évek olvadása lehetővé tette, hogy kibontakozzék a korábban meg-megindult közgazdasági reformgondolkodás és -gyakorlat. Chikán Attila azonban – Berend T. Ivánnal szemben és Rév Istvánnal egyetértve – úgy foglalt állást, hogy e reformok inkább a rendszer alapstruktúrájának továbbélése érdekében bekövetkezett, a tudatosságot nélkülöző aktuálpolitikai kapkodások voltak, nem pedig egy jobb szocializmusmodell felé vezető út állomásai. Az 1966-ban az MSZMP KB által elfogadott reformkoncepció egy decentralizált modell mellett döntött, melyben a vállalatok önállóak az egyszerű újratermelésben és a saját forrásokból történő bővítésben. Valóságban azonban a vállalatoknál maradó pénz az egyszerű újratermeléshez sem volt elég. A kitűzött célok közül a vásárlóerő-szabályozás és a vállalati mozgáster korlátozása jól sikerült, a központi elképzelések szerinti befolyásolás viszont nem, a normativitás pedig ellentmondásosan. A koncepció lépten-nyomon elhatárolta magát a piac spontaneitásától, bár nem elemezte, hogy mi az, és hogyan működik, mégis – az egycsatornás termékforgalmazás eltörlésével – nagy szerepet adott neki. A nyereségérdekeltség konkrét megoldása paradox módon túl normatívnak bizonyult. Előre látható volt, hogy az új mechanizmusban a vállalatok kevésbé fognak a kapacitások kihasználására törekedni. Az előadó és a jelenlevők egyetértettek abban, hogy a 68-as reform technicista szemléletű volt, nem volt társadalomképe, nem foglalkozott például a vállalaton belüli érdektagoltsággal. Megtorpanását persze nem ez okozta, és nem is az, hogy az előzetes várakozásoknak – a jövedelmezőséget, a beruházási ciklusokat, versenyt illetően – nem tett eleget. Döntőek voltak a megromlott külpolitikai feltételek, és az, hogy a pártvezetés reformellenes szárnya a reformmal kapcsolatos külső és belső feszültségeket a maga javára tudta kihasználni.

A 70-es évek végére azonban az államszocializmus külső és belső forrásai egyaránt kimerültek, – mondta Ágh Attila, – viszont nem voltak még meg a rendszerváltás külső és belső feltételei. A "nyolcvanas évek" kezdetén: 1978-ban lemeszároltuk ugyan a

gazdaságpolitika egyik szent tehenét: a növekedést, de jött helyette a másik: az egyensúly. Ennek kultuszával a legnagyobb válsággeneráló tényező a politikai vezetés válságkezelő törekvése lett. Itt persze már rég nincs szó – ahogy a mai vádak szólnak, – totalitáriánus államról, hiszen egy gyenge, vergődő állam kísérletei ezek. Egy olyan rendszer agóniája, melyen a "szocialista állami korporativizmus", a "látens, apparátusi pluralizmus" mechanizmusai újraelosztást biztosítanak a kezdettől fogva deficités nagyiparnak az állandó vesztesek: az infrastruktúra és a humán szféra rovására. Az előadó a hanyatlás három szakaszát különböztette meg. 1978 után három évig minden mutatónk gyors ütemben romlott. 1982-től a likviditási válság átvészélése után sikerült törékeny eredményeket elérni, ez volt a "nagy fene reformok időszaka" (második gazdaság, vállalatirányítás, pénzügyi rendszer, stb.). 1985-től pedig a látszatsikerek eufóriájában száguldási kísérletet tett a kimerült, lesóványodott "gebén", mely természetesen azon nyomban összecsuklott. A fajlagos teljesítménymutatók tovább romlottak, exportunkra energia- és anyagigényesség a jellemző. A szerkezetváltás mégsem kezdődik el. Az erőforrások koncentrációja a kinyilatkoztatásokkal ellentétben fokozódik, különösen a lakossági befizetések növekedésével. Ekkor lép be "a padlássöprő Medgyessy", aki viszi a pénzt a semmire, a halott iparágak, a szabadtéri ipari múzeumok finanszírozására.

(Tartsunk újabb szünetet! Kiránduljunk a közeli erdőben, játsszunk le néhány futballmeccset! Tízórára; uzsonnára igyunk egy kis kakaót! Elemezzük ki – lehetőleg angolul – az Egyesült Államok fizetési mérlegét!)

A nyolcvanas éveket nem lehet az adósságválságtól elválasztva elemezni. Ennek kezelésére azonban gazdaságpolitikainknak soha nem volt megfelelő elképzelése, hiszen – amint Bozzai Rita előadásából megtudhattuk, – a kormányzatban dilettánsok ültek, akik ha meg is kapták a fontos információkat, nem értették meg jelentőségét, és annál inkább hagyatkoztak a mindenkit kiszorgálni kész technokraták (Fekete, Medgyessy, stb.) rögeszméire. A mai rögeszme, hogy mosolyogni kell az adósságszolgálathoz, nem szabad úgy tenni, mintha teljesítése nehézségeket okozna, s bár a nemzetközi gyakorlat számos adósságcsökkentési technikát ismer, nekünk ezekre nincs, és nem is lesz szükségünk.

Radnóti Éva arra vívta fel a figyelmet, hogy volt olyan csoportja a szakértőknek, amely időben, már a VI. ötéves terv koncepciójának vitájában figyelmeztetett a veszélyekre, mondván: jókívánságok gyűjteményével állunk szemben, mely az eszközöket messze nem biztosítja a célokhoz. Alternatívát is kínáltak. Koncepciójuk tét fő eleme a minőségi nyitás – mely a nyitottságot nem a külkereskedelem volumenében értelmezi, – és a belső piac, melyet a külsővel egyenrangúvá kell tenni, hiszen nehezen

képzelt el, hogy a belső piac kényelmességéhez igénytelenségéhez szokott termelő versenyképes exportőr legyen. Húzóágazatként jelölték meg – adottságainkból kiindulva – az élelmiszergazdaságot, valamint az infrastruktúrát, melynek importigénye kicsi, létszámmegkötő képessége nagy, kedvező hatásai (lásd lakásépítés, oktatás) sokrétűek. Ezek lehetnek a fő irányai a szelektív élénkítésnek, amit az utóbbi években egyre kíméletlenebb restriktív stratégiával állít szembe könyvében Hoch és Radnóti. Manapság megkerülhetetlen Kornai "dühös röpirata" – mondta az előadó, – melyben a szerző a magánvállalkozások életképességének illusztrálására, a beléjük vetett hit erősítésére idézi azt az Örkény-egypercest, melyben az atombomba robbanása utáni napon a kihalt, s az egerek martalékává váló városban egy romház kövein megjelenik egy cédula: "Hozott szalonnával egérintést vállal dr. Varsányiné." Varsányinének könnyű volt, – mondja Radnóti – hiszen a katasztrófa megszüntette a piaci korlátokat. Az állami vállalatokat nem tulajdonformájuk, hanem a gazdaságirányítás bénítja meg.

A válságkezelés 1987–88-ban csapott át a politikai dimenzióba - mondta Ágh Attila. A négy évtizedes korszak visszafordíthatatlanul lezárult, de az még bizonytalan, hogy jobb vagy rosszabb következik-e.

(Pihenjünk ismét! Estefelé rendezzünk mókás vetélkedőt, vagy nézzük meg egy indokínai utazás diaképeit. Vacsorára ott a behűtött kakaó. Táncoljunk mulatságosnak ható reneszánsz táncokat, vagy ami még kacagtatóbb: nyolc óra után ülünk a téve elé, és tekintsük meg a választusi pártok ötperceit! Kipihenten folytassuk!)

Az útkeresés időszakában megnő a leginkább tájékozódóképes értelmiség szerepe. De szabad-e az értelmiség? – tettük fel a kérdést Gombár Csabának. Attól függ, mit értünk értelmiség és szabadság alatt. Tekintsük értelmiséginek azt, aki konvertálható tudással, s így aggastyánkorig nyitott életpálya-alternatívákkal rendelkezik. A korai társadalmakban e réteg elenyészően kis létszámú, majd egyre nő. Nem mindig kedvező feltételek mellett, hiszen például a maoista Kínában az értelmiség a 9. bűzös kategóriának, a kapitalizmus lakójának minősül. Pedig az értelmiségi lét, a tudománnyal való foglalkozás ettől függetlenül is szüntelen szellemi szabadságharcot jelent. És hogyan értelmezzük a szabadságot? Nietzsche szerint, aki kijelentette: "Isten halott, az ember szabadságra ítéltetett"? Vagy úgy, ahogy Szász Tamás, aki szerint hazánk magas öngyilkossági rátájában is a szabadság mutatkozik meg? Egy biztos: a szabadság gondolata nem a polgári társadalomból ered, hiszen fontos szerepet kapott a jezsuitáknál, de már a nemesi szabadságnál, a királlyal szembeni ellenállás jogának deklarálásakor. Régióinkban az értelmiség sohasem viselkedett a hivatalos elvárások, vagy ahogy az utóbbi időben nevezték: a pártfegyelem szabályai szerint. Szinte minden

korszakban szakmáján túl közéleti tevékenységre, vátesz-szerepre kényszerült. Még akkor is, ha a szociológiai kutatások bebizonyították: a sajnálkozásoktól függetlenül az utóbbi évtizedek Magyarországon a többi réteghez képest egyértelműen az értelmiség helyzete volt a legjobb. Ma is így van ez. A hatalomért küzdő pártok túlnyomó többsége értelmiségiekből áll, s így a múlt századi honorácior-pártokra ütnek vissza, melyek a reálfolyamatoktól függetlenül a kormányzati pozíciók megszerzésében voltak érdekelték.

Mai többpártrendszerünk kiforratlan. Ágh Attila szerint a pártok keresztbeverik a valódi érdektagságot, s mivel mindegyik a közérdek letéteményesének hirdeti magát, a változás csak annyi, hogy egy helyett 53 bejegyzett MSZMP-nk van. A pártok a választások előtt könnyelműen ígérgetnek. A gátlástalanság jele, amikor az Európához (értsd: Nyugat-Európához) való gyors felzárkózás lehetőségét ígérik, holott – figyelmeztetett Gombár: – a Lajta vonala évszázadokon keresztül fejlettségi szakadékot jelentett, ami nem számolható fel egy-két kormányzati ciklus ideje alatt. Gombár és Chikán egymástól függetlenül hívta fel figyelmünket a *The Economist* cikkére, melyből kiderül, hogy amerikai választási szakemberek szemével mennyire irracionálisnak hat, ami nálunk folyik, konkrétan az SZDSZ és a FIDESZ általuk tanulmányozott kampánya. A kormányt alakító pártok programja biztosan nem az lesz, amit most hirdetnek – mondta Ágh, – s így az új parlament nem feltétlenül lesz jobb, mint az eddigi. Tisztességes gazdasági érdekegyeztetést amúgy sem lehet parlamentben csinálni – hangsúlyozta Papp Zsolt, – ahhoz korporatív érdekegyeztetés kell: A parlamentnek egy nagy funkciója van: a nyilvános kontroll. De félok, hogy miután "a nyilvánosság harmonikája" a 80-as években teljesen kinyílt, és az utolsó tabuk (szovjet katonák és vezetők bírálata, KGST, Erdély) is megszűntek, most kialakul "a nyilvánosság beetetése", a manipuláció különböző formái. Új tabuk, de legalábbis fehér foltok jönnek: az IMF, vagy – amire Chikán figyelmeztetett: – politikai eufória mögött megállíthatatlanul romló gazdasági reálfolyamatok. Pedig életbevágóan fontos lenne egy olyan erős gazdaságirányítás, mely felismeri, hogy nincs átmenet a visszafejlődéstől a fejlődés felé, hogy nem lenne szabad az adósságra hivatkozva még súlyosbítani a helyzetet. Mert – Radnóti Éva szavaival: – "ha két évig még így megy, akkor tényleg ott leszünk. ahol a Varsányiné".

Andor László